

ԳՐԱԿԱՆ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐ

II *)

Տ Ի Կ Ի Ն Ս Ր Բ ՈՒ Հ Ի Տ Ի Ի Ս Ա Բ

Ահա մի կորուստ, որ շօշափում է մի շատ կարևոր էական հարց—հայ կնոջ դերը մեր կեանքի մէջ...

Գրել այդ դերի պատմութիւնը, չափազանց դժուար է. մեր գրաւոր պատմութեան մէջ հայ գինը շատ համեստ, շատ աննկատելի տեղ ունի բռնած: Պատմութիւնը գործ ունի խոշոր դէպքերի հետ. իսկ մեղանում նա, բացի դրանից, մի առանձին խոշոր պակասութիւն էլ ունի: Մեղանում պատմութիւնը կղերական մի տարեգրութիւն է, որի մէջ ամենից շատ արհամարհուածը, ամենից շատ մոռացուածը աշխարհային կեանքն է, այն շրջանը, ուր դարեր է անցկացրել հայի ընտանեկան-հասարակական կեանքը: Չը կան մեղանում նաև հին երգեր, զրոյցներ, վէպեր, որոնցին մենք կարողանայինք լիակատար տեղեկութիւններ քաղել այդ կեանքի մասին: Հանենք մեր պատմութիւնից այն դէպքերը, երբ հայ կինը մի-մի ասպարէզ էր դալիս իբրև քրիստոնեայ նահատակ, իբրև բարեպաշտ ազնուական կին, թագուհի,—և մենք կը մնանք կատարեալ մթութեան մէջ:

Բայց այդ հանգամանքը չէ արգելում մեզ հասկանալ որ հայ կինը մի շատ խոշոր դեր է կատարել մեր երկար անցեալում: Նա մեր ընտանեկան կազմակերպութեան հոգին էր, իսկ ընտանիքը առանձին գոյն ու կերպարանք էր տալիս մեր համայնական կեանքին: Այս խոշոր իրողութիւնը փոքր ի շատէ լուսաբանելու համար դիմենք այն լոյսին, որ վառում է ընտանիքի յարկի տակ: Դա մի հնադարեան կրակ է, որ անչէջ է մնացել մինչև մեր օրերը, որ հայի ազգային յատկութիւնների բնորոշ արտայայտութիւնն է, նրա մարմինն ու արիւնը: Դա մեր օջախն է:

Մի րոպէ, ընթերցող, տեղափոխուենք միջին դարերը, այն սև, արիւնոտ ժամանակները, երբ Հայաստանում Ալի-Ասլանի սրին յաշորդում էր Չինգիզ-խանի սուրը, սրան—լէնկ-

*) Ցե'ս «Մուրճ» № 4.

Թիմուրի սուրը և այլն: Նայում ենք զարհուրելի իրականութեանը և զարմանում ենք, նոյն իսկ չենք կարողանում հասկանալ, կոտորած և կոտորած. մոեղների պէս ջարդուող ժողովուրդը ոչ մի պաշտպան—ոչ դանակ իր ձեռքում, ոչ գլխացող երկինք վերևում: Բայց ի՞նչ զարմանալի տեսարան. չէ սպառնում այդ ժողովուրդը, չէ անհետանում իր դժբախտ հողի երեսից: Նստած է իր աւերակների վրայ, յամառ տոկունութեամբ որքան թոյլ են տալիս խորտակուած ոյժերը, նորից կենդանացնում է նրանց. նորից մըջիւնի նման սկսում է աշխատել, գլուխը հազար ու մի քարի տալ, որպէս զի չը մարէ նրա երդիկի ծուխը: Սակայն ոչինչ բան յարատև չէ հայի երկնքի տակ. գալիս քանդում են այդ նոր բնակութիւնները. զարձեալ սուգ, զարձեալ գերեզմանային ամայութիւն. միայն զիչատիջ թռչուններն ու գաղաններն են կեանքի խնձոր բոլորում աւերակների տեղերում: Բայց անա արիւնը ծծուեց հողի մէջ, անա մարեց քանդողների ոտնաձայնը. Նայեցէք. էլի նոյն յամառութեամբ, էլի նոյն մըջիւնային վստահութեամբ վերանորոգւում է շինութեան գործը. էլի կանգնում է հայի տունը, էլի ծուխ է դուրս գալիս նրա երդիկից: Այդտեղ ապրում է հայի ազգային ինքնութիւնութիւնը. այդտեղ է նրա հին ոգին, որ պաշտպանում է նրա լեզուն, սովորութիւնները, մի խօսքով այն ամենը, ինչով նա հայ է: Եւ արեան ծովերը չեն կարողանում խեղդել այդ մի բուռն չնչին, միայն մորթուելու ընդունակ մարդկանց: Այդ ի՞նչ դիւթական ոյժ է, որ այդքան զարմանալի գործեր է կատարում մեր քարուքանդ աշխարհում:

—Օջախը...

Ինչպէս յայտնի է, օջախը մի մեծ սրբազան հիմնարկութիւն էր բոլոր հին ազգերի մէջ: Այնտեղ էր հին մարդը գրել իր կրօնը, իր բոլոր գաղափարները աշխարհային կեանքի, սրբութիւնների, իրաւունքների և պարտաւորութիւնների մասին: Օջախը ընտանիքի աստուածութիւնն էր: Տղամարդն էր նրա տէրը, տղամարդն էր նրան անուն տալիս, տղամարդը, իբրև հիմնարկող, իբրև պատճառ, իբրև իր աշխատանքով ամենքին ապրեցնող, տան թագաւորն էր, հրամաններ տուողը: Բայց տղամարդից աւելի մեծ դեր օջախի մօտ ունէր կինը: Սա էր մարմնացնում օջախի մաքրութիւնը, սրբութիւնը: Առանց պատուի տուն չէր կարող լինել. և պատիւը օջախի մօտ մշտապէս ապրող, օջախի սիրտն ու հոգին կազմող կինն էր, որ հաւաքում էր ընտանիքի անդամներին, միացնում մի յարկի տակ: Կինը ամբողջապէս ինքնազոհութիւն էր. իրաւունքներ նա չուներ ոչ իր հօր տանը, քանի ազջիկ էր, ոչ ամուսնու մօտ:

Բայց պարտաւորութիւնների որպիսի մեծ բեռ կար նրա վրայ: Անձնական տրամադրութիւն, ազատ կամք, անհատականութիւն չը կային նրա համար. ամեն ինչ պէտք էր մոռանալ՝ ընտանիքի սուրբ հասկացողութիւնը անաղարտ պահպանելու, նրա ամբողջութեան հիմնաքարը դառնալու համար:

Հայերի մէջ օջախը իր դիրքն ու նշանակութիւնը պահպանեց շատ երկար: Մենք սաստիկ աւանդապահ ժողովուրդ ենք և այսօր էլ մեր գեղերում կարելի է տեսնել արողութիւններ, որոնք հազարաւոր տարիներ առաջ էին կատարուում: Քրիստոնէութիւնն անգամ չը կարողացաւ ջնջել օջախը, այլ օտիպուած էր գիջողութիւններ անել նրան, նուիրագործել նրա սովորութիւնները, հասկացողութիւնները: Այնպէս էր, օրինակ, օջախի հիմնական գաղափարներից մէկը—նախնիքների պաշտամունքը, որ մեր եկեղեցու արարողութիւնների մէջ դարձաւ մեռելների պաշտամունք:

Մի թողւոյիկ նախաբանի մէջ մենք չենք կարող մանրամասն հետազոտութիւն կատարել հնադարեան մեծ և բարդ սրբութեան, օջախի շուրջը: Տեսնենք թէ ինչ էր նա համայնական տեսակէտից:

Օջախը ընտանեկան կազմակերպութիւնն է, մարդկային հանրակեցութեան նախնական ձեւը: Իւրաքանչիւր օջախ մի առանձին աշխարհ էր. նա մի ինքնավար թագաւորութիւն էր, իր առանձին սովորութիւններով, առանձին պաշտամունքով: Ընտանիքի ամբողջ աշխարհը տան չորս պատերի մէջ էր պարփակուած. այդ պատերից դուրս չը կային ընդհանուր շահեր, ընդհանուր գաղափար:

Ժամանակի ընթացքում այս նախնական ձեւը տեղի տուեց ուրիշ հասկացողութեան: Առաջ եկաւ համայնական սկզբունքը: Ընտանիքը դարձաւ համայնքի մասնիկ, զարգացաւ ցեղի ընդհանուր համայնակեցութեան գաղափարը, որ զարգացրեց պետական սկզբունքը: Միախմբուած համայնքները քաղաքական ուժեղ կազմակերպութիւն տուին իրանց, տիրեցին աշխարհին, հանրային կուլտուրայի ասպարէզում առաջադիմութիւններ ցոյց տուին: Մեղանում, սակայն, ընտանիքի հին կազմակերպութիւնը համարեա անխախտ մնաց, մենք չը կարողացանք զարգացնել համայնական-պետական ձգտումներ, բայց դրա փոխարէն չափազանց զարգացրինք ընտանեկան կեանքը: Այստեղից արդէն պարզ է մեր ազգային կեանքի պատմական հիմնաւոր յատկութիւնը. մենք զուրկ մնացինք համայնականութիւնից, բայց ծաղկեցրինք անհատականութիւնը: Մեր ոյժերից վեր էր երկար ժամանակ պահպանել պետական գաղափարը, որովհետեւ միշտ

Թոյլ էինք իբրեւ քաղաքական միաձոյլ, ամբողջացրած մարմին, բաժանուած էինք ընտանիքներով:

Սակայն մեր այս թուլութիւնը մեր երկարակեցութեան գաղտնիքներից մէկն է: Այն անվերջ երկար դարերում, երբ մեզ չարունակ կոտորում էին, համայնականութիւնը չէր կարող ապրել, բայց ընտանեկան սիստեմը, մեր այդ հնազոյն կազմակերպութիւնը, դարձաւ մեր ցեղի մասնիկները պահպանող մի լաւ միջոց: Հայ մարդուն արիւնի ժամանակներում ոգևորում էր օջախի պաշտամունքը. ունենայ սեփական փոքրիկ անկիւնը, սեփական ծուխը, կապել այդ սրբավայրը նախնիքների ոսկորների հետ—ահա ինչ ներքին հզօր ոյժ էր դրդում հային աւերակներ վերակենդանացնելու: Հաւաքական, համայնական ոյժերով ոչինչ փրկել չէր կարելի, բայց լեռների ծերպերում, անտառների խորքերում ծխացող օջախները ազդութիւն պահպանելու լաւ միջոցներ էին:

Եւ որովհետեւ կի՛նն էր, ինչպէս տեսանք, մաքուր ու անխառն օջախի հոգին, նրա շունչը, կենդանութիւնը, ուստի հասկանալի է թէ՛ որքան երկար ժամանակ, որպիսի տոկունութեամբ հայ կի՛նը, այդ աննկատելի հերոսուհին, կրում էր իր սարսափելի ծանր խաչը: Աւանդապահ, իրաւագութիւն մի մարտիրոսուհի, նա իր տանջանքների գնով կարողացել է հայի օջախը հայի հողի վրայ պահել: Նա էր, որ մանտիրոսական համբերութեամբ տաճարակ տարիներով նստում էր իր օջախի կողքին և սպասում էր օտարութիւն գնացած իր ամուսնու վերադարձին: Անսանձ բռնութիւնների ժամանակներում ընտանիքը յաճախ էր զրկւում իր տղամարդից. բայց նրա տեղը իսկոյն կանգնում էր կի՛նը, որ գերբնական ջանքեր գործ դնելով, վառ էր պահում իր օջախը, մեծացնում էր իր զաւակներին:

Ահա ինչ է եղել հայ կի՛նը:

Փոխուցին ժամանակները: Եւրոպական քաղաքակրթութիւնը նոր պահանջներ ծնեց, նոր հասկացողութիւններ բերեց: Մեր ընտանեկան կազմակերպութիւնը ենթարկուեց ցնցումների, օջախը կորցրեց իր հին, աւանդական նշանակութիւնը: Եւ հայ կի՛նը այս նոր հոսանքների մէջ բռնեց բոլորովին ուրիշ դիրք: Հի՛նը, աւանդականը վերացաւ, բայց նրա տեղ ազգայնութեան հիմնաքարեր չը դրուեցան. հայ կի՛նը այլ ևս հայ ընտանիքի մէջ ազգային ոգի, լեզու պահպանող մի հզօր գործօն չէր, ինչպէս եղել էր անհուն դարերից ի վեր, այլ ուղիղ դրա հակառակը—օտարացնող, ազդութիւնից հեռացնող...

XVIII և XIX դարերում հայ տղամարդը շատ ջանքեր գործ դրեց իր ազգային առանձնայատկութիւնները նոր ժամա-

նակի ոգով զարգացնելու համար. նա սկսեց մշակել իր լեզուն, հիմնեց աշխարհիկ գրականութիւն, պարբերական մամուլ. նա ուսուցիչ էր, բանաստեղծ էր, եւրոպական ուսումը պատուաւ տում էր իր ազգի մէջ, քարոզում էր վերածնութեան նոր ժամանակի ոգով: Եւ այդ ջանքերի մէջ հայ տղամարդը համարեա մենակ էր: Հայ կիներ համարեա չը կար նրա հետ: Այդ մենակութիւնը մի դժբախտութիւն էր: Նա չէզոքացնում էր տղամարդու առաջադիմական ջանքերը ազգային ինքնաճանաչութեան ասպարէզում. նա չէր թոյլ տալիս, որ վերանորոգութիւնը հիմնաւոր ու կատարեալ լինի: Հայ ընտանիքի օտարացումը առաջ էր գնում անդադար: Կարծես հայ կիներ վրէժ էր հանում իր բազմադարեան ստրկութեան, իր վրայ դրած ծանր խաչի փոխարէն: Եւ չէ կարելի ասել, թէ այսպէս էր դրութիւնը այն պատճառով, որ հայ կիներ կրթուելու, դաստիարակուելու միջոց չուներ: Մեզանում արական դպրոցների հետ սկսեցին բացուել և իգական դպրոցներ. հայուհու առջև բաց էր նոյն իսկ բարձրագոյն կրթութեան ճանապարհը: Վերջին երկու դարերի մեր գրականութեան մէջ մենք հազիւ թէ մի քանի հայ կանացի անունների հանդիպենք հայ հեղինակների և թարգմանիչների շարքում: Խոշոր անձնաւորութիւններ, տաղանդներ միայն տղամարդ գործիչների մէջ են երևում. հայ կիներ ազգային դաստիարակութեան մէջ չէ կարողանում ցոյց տալ ինքնուրոյն, ուժեղ դէմքեր: Նոյն իսկ մահմեդական հարէմներում լոյս են ընկնում բանաստեղծ կանայք, իսկ մեզանում եթէ կամենաք հայ կնոջ սրտի զգացմունքները որոնել, պիտի կամ մի Վիկտորիա Աղանուր տեսնենք, որ գրում է իտալերէն, կամ թէ դիմենք մի այլ օտար գրականութեան:

Ահա թէ ինչու մի առանձին աչքի ընկնող, մի փայլուն բացառութիւն է կազմում մեզանում տիկին Սրբուհի Տիւսար, որ վախճանուեց Կ. Պօլսում այս տարուայ յունուարի 3-ին:

Ի պատիւ թիւրքահայերի մենք պիտի խոստովանենք, որ նրանց մէջ հայ կիներ կարողացել է տաղանդ ցոյց տալ: Պատճառը պարզ է: Հայոց լեզուն թիւրքահայ ընտանիքում այնպէս չէ արհամարհուած, ինչպէս ուստահայ ընտանիքներում. ազգային դաստիարակութեան կարևորութիւնը այնտեղ աւելի լաւ, աւելի բարեխղճօրէն է ըմբռնուած, քան մեզանում: Բնականաբար հայուհին այնտեղ աւելի պիտի ցոյց տար իր հոգեկան կարողութիւնները գեղարուեստի մէջ: Եւ իրաւ, մի համեմատաբար կարճ միջոցում արևմտեան հայերի մէջ երևան եկան շնորհք և տաղանդի տէր հայուհիներ, որոնք անուն հանեցին թէ բեմի վրայ և թէ գրականութեան մէջ:

Լ.

(Կը օտարանալուի)